

Budimir Miličić

LIST »OSLOBOĐENJE« KAO ISTORIJSKI IZVOR

Medu našim istoričarima vladaju različita mišljenja o vrijednosti dnevne i periodične štampe kao istorijskog izvora. Primjetna je pojava da jedni potcjenjuju njenu izvornu vrijednost. Nasuprot tome, drugi štampu, ne bez razloga, svrstavaju u red značajnijih istorijskih izvora, naročito kada je u pitanju izučavanje istorije radničkog pokreta, koje se, s obzirom na činjenicu da je arhivska građa klasnih radničkih organizacija iz predratnog i međuratnog perioda gotovo sva uništena, bez korišćenja glasila radničkih partijskih i sindikalnih organizacija ne može zamisliti. To potvrđuju do sada objavljene studije i manji radovi iz istorije radničkog pokreta koji se dobri, a u nekim slučajevima i pretežnim dijelom, temelje baš na podacima iz radničkih partijskih i sindikalnih glasila. Pretjerivanja u obezvređivanju štampe kao istorijskog izvora zapazio je, između ostalih, i naš sociolog Vojin Milić, koji u svojoj studiji *Sociološki metod* ispravno konstatuje da se dokumenti propagandnog karaktera, u koje spada i štampa, »koji služe prvenstveno radi podsticanja na neku kolektivnu delatnost, pomoću kojih se nastoji uticati na ljude i razne kolektive i pokrenuti ih na izvršavanje nekih zadataka«, često kao istorijski izvor potcjenjuju više nego što treba, jer je njihova izvorna vrijednost za proučavanje raznih problema sociologije saznanja, a mi bismo dodali i istorije, dokazana. »Pažljiva analiza ove vrste izvora omogućuje da se izgrade pretpostavke o raznim objektivnim društvenim stanjima i odnosima«, zaključuje Milić.¹⁾

Naučno osvjetljavanje bilo kog društvenog problema i pojave pretpostavlja široko konsultovanje najrazličitije vrste izvorne građe, pa i štampe gdje god se za to osjeti potreba da bi se neko pitanje svestranije sagledalo. Prateći u glavnim linijama razvojni put društva i registrujući prvenstveno njegove najtipičnije oblike ispoljavanja, štampa kao takva ne može pretendovati da naučnim istraživačima bude izvor prvog reda na osnovu čijih bi podataka i bez konsultovanja drugih izvora bila moguća naučna obrada ma kog društvenog problema. Otuda je, po našem mišljenju, njena uloga, prije svega, da nadoknadi oskudnost arhivske građe tamo gdje ova nije u cijelosti sačuvana ili je pak potpuno uništena, s tim što se naučni radnik u svojim istraživačkim naporima ni u takvom slučaju neće ograničiti isključivo na

1) Vojin Milić, *Sociološki metod*, Beograd 1965, str. 458.

dnevne i periodične listove kao izvor, već će u najvećoj mogućoj mjeri konsultovati sačuvane izvore prvog reda i memoarsku građu, čijom je uspješnom kombinacijom moguće izvršiti dosta tačnu rekonstrukciju društvenih događaja i dati objektivan naučni sud o minulim društvenim zbivanjima.

Imajući u vidu činjenicu da je arhivska građa ne malog broja političko-teritorijalnih organizacija, organa narodne vlasti, privrednih organizacija, kulturnih, prosvjetnih, zdravstvenih i drugih institucija, društveno-političkih organizacija i raznih društava iz perioda socijalističkog razvitka Jugoslavije jednim dijelom uništena, prije nego su arhivske ustanove stigle da njene imaoce upoznaju sa zakonskim propisima o zaštiti registraturskog i arhivskog materijala kao vrijednog kulturno-istorijskog blaga i da u takvim slučajevima štampa ostaje ako ne jedino ono veoma važno vrelo informacija, odlučili smo da ukažemo na neke aspekte značaja lista »Oslobođenje« kao istorijskog izvora, u najboljem uvjerenju da će to biti od koristi istraživačima koji se bave proučavanjem bosanskohercegovačke istorije socijalističkog perioda.

List »Oslobođenje« izlazi pune 33 godine. Za to vrijeme je bio glasilo različitih društvenopolitičkih organizacija i foruma. Od prvog do trećeg broja (30. avgust — oktobar 1943) izlazio je kao organ Narodnooslobodilačkog fronta za Bosnu i Hercegovinu. U četvrtom broju od 15. decembra 1943. javlja se kao glasilo narodnooslobodilačkog pokreta Bosne i Hercegovine. Od januara do aprila 1944 (broj 5 do 7) bio je organ Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine. Osmi broj od jula 1944. izišao je kao glasilo Izvršnog odbora narodnooslobodilačkog pokreta Bosne i Hercegovine. Poslije toga, od 9. do 30. broja (27. juli 1944. do 12. april 1945), bio je glasilo Izvršnog odbora Narodnooslobodilačkog fronta Bosne i Hercegovine. U poslijeratnom periodu »Oslobođenje« je bilo zvaničan organ prvo Narodnog fronta Bosne i Hercegovine do 25. februara 1953. i od tada Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine.²⁾

Snažan polet narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Jugoslaviji poslije uspješno završenih bitaka na Neretvi i Sutjesci 1943. godine, koji je Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije silno podigao ugled u zemlji i inostranstvu i zajedno s vojnim uspjesima antifašističke koalicije na svjetskim ratištima doprinio masovnijem prilivu boračkog kadra u partizanske jedinice i aktivnijem otporu civilnog stanovništva okupatorsko-kvislinškom vojnopolitičkom sistemu, jačanje društvenopolitičke uloge i značaja narodne vlasti i pripreme za održavanje Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a nametnuli su potrebu pokretanja jednog glasila koje bi s pozicija KPJ i NOP-a širokim društvenim slojevima Bosne i Hercegovine tumačilo ciljeve oslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda, obavještavalo ih o uspjesima borbenih djestava jedinica NOVJ i savezničkih snaga, pomagalo dalje učvršćenje i dogradnju sistema narodne vlasti, mobilisalo sve slobodoljubive snage u borbu za oslobođenje zemlje, popularisalo ideje bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti i jačalo narodnu svijest o sudbinskoj povezanosti interesa svih naroda i narodnosti Jugo-

2) Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, tom I, knj. 1, Sarajevo 1950, str. 9 i dalje; Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, tom I, knj. 2, Sarajevo 1950, str. 7 i dalje.

slavije. To su bili glavni razlozi da Pokrajinski komitet Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu sredinom avgusta 1943. godine donese odluku o pokretanju lista »Oslobođenje«, čiji je prvi i drugi broj štampan u selu Trnovi kod Bijeljine u štampariji bijeljinskog štampara Vlasta Milosavljevića. Do kraja drugog svjetskog rata izašlo je još 28 brojeva, od kojih je treći broj od oktobra 1943. godine štampan u oslobođenoj Tuzli, a četvrti do sedmog broja (15. decembar 1943 — april 1944. g.) u selu Busije kod Ribnika. Osmi do dvanaestog broja (juli — 7. septembar 1944. g.) štampan je u selu Međeđe Brdo kod Sanice i u Sanici, 13. do 29. broja od 20. septembra 1944. do 9. aprila 1945. godine u Jajcu i 30. broj od 12. aprila 1945. godine u Sarajevu³).

Ratni uslovi nimalo nisu bili povoljni za složen i odgovoran rad na pripremi i štampanju lista, pri čemu su glavne teškoće zadavali: dosta česta mijenjanja mjesta izlaženja »Oslobođenja«, nedostatak grafičkog materijala, slaba tehnička opremljenost štamparije i malobrojnost kvalifikovanog grafičkog i dopisničkog kadra, iz kojih razloga i nije mogao izlaziti svakodnevno sve do 1. januara 1947. godine. Da teškoće nisu bile male, ubjedljivo govori podatak da su zaglavlja prva dva broja morala biti rađena u bukovom drvetu, dok je treći broj štampan u Tuzli pod nešto povoljnijim uslovima. Brojevi 4 do 29 štampani su u štampariji Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu na »Tieglu«, a 30. broj u Državnoj štampariji i štampariji »Jugoslavenškog lista« u Sarajevu. Na tehničkim poslovima oko štampanja ratnih izdanja »Oslobođenja« u početku su bila angažovana svega tri tipografa: Slobodan Narančić, Pero Grinfelder i Josip Romano, kojima su se kasnije pridružili Bogdan Popović Jovo Martinović, Pavle Vukičević, Boro Simić, Albert Altarac, Mara Vinterhalter, Mira Brkljača, Anto Kuzmanić, Antun Bulić, Stane Prpa i Đovani Perone. Pod rukovodstvom PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu uređivačke poslove su, koliko se za sada zna, radili Vilko Vinterhalter, Milan Gavrić, Esad Kulenović, Branko Čopić, Eli Finci, Todor Kruševac i Nika Milićević. U Jajcu je 1944. proširena redakciona grupa i kolektiv grafičkog osoblja novim članovima: Hamzom Humom, Živkom Bilbijom, Feridom Softićem, Vladom Vojnovićem, Vukom Jelovcem, Đorđom Čičom, Jakicom Baruh, Sadetom Hadžić, Morisetom Begić, Emom Rodić, Zdravkom Pavlovićem, Hasanom Muhamedagićem, Zorom Pucar, Gordanom Klin-do, Boškom Pucarom, Danilom Emeršićem, Zdravkom Jovićem, Avdom Mahunagićem, Olgom Jeremić, Elzom Bajić, Mirom Vođević, Dragicom Macan i Bosom Balaban, čime nije iscrpljena lista redaktora i grafičkih radnika, što bi trebalo utvrditi dopunskim istraživanjima.⁴) Među dopisnicima ratnih izdanja »Oslobođenja« javljaju se istaknuti politički i vojni rukovodioci i aktivisti KPJ i NOP-a: Rodoljub Čolaković, Sulejman Filipović, dr Vojislav Kecmanović, Aleksandar Preka, Skender Kulenović, Muhamed Sudžuka, Avdo Humo, Hasan Brkić, Milan Gavrić, Đuro Pucar, dr Jakov Grgurić, Uglješa Danilović, inž. Čazim Ugljen, Branko Čopić, Dmiatar Bjelica, Eli Finci, Anto Babić, Mile Perković, Edvard Kardelj, Bogomir Brajković, Rade Bašić, Hamdija Omanović i Nikola Milićević. Za najveći broj članaka nikako nisu nave-

3) Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, tom I, knj. 1, str. 3; Hajrudin Mehmedbašić, *Malo hronike*, »Oslobođenje«, br. 3843 od 12. oktobra 1958, str. 2.

4) Hajrudin Mehmedbašić, *Isto*, str. 2.

deni autori, čije bi utvrđivanje za naše razmatranje neosporno imalo veliku vrijednost.

U poslijeratnom periodu bitno je izmijenjena fizionomija i uloga »Oslobođenja«, koje je postalo značajan instrumenat demokratskog javnog života i mišljenja, informator o svim značajnijim društveno-političkim i ekonomskim zbivanjima u zemlji i svijetu, moćno sredstvo propagande socijalističkih ideja i vaspitanja širokih društvenih slojeva u socijalističkom duhu, tumač ideologije i političke linije KPJ odnosno SKJ, kao i ekonomskih, socijalnih i političkih težnja radnih ljudi, pokretač kolektivne i individualne stvaralačke inicijative i pregalaštva toliko neophodnih mladom socijalističkom društvu da bi zemlju izvuklo iz ekonomske, kulturne i prosvjetne zaostalosti i uspješno se ophrvalo svim teškoćama koje su mu stajale na putu. List je istovremeno bio i ostao borac za društveni progres, izgradnju socijalističkih društvenih odnosa, učvršćenje bratstva i jedinstva među jugoslovenskim narodima i narodnostima, očuvanje svjetskog mira i uspostavljanje prijateljskih međudržavnih odnosa na bazi ravnopravnosti i nemiješanja u unutrašnje poslove drugih zemalja, beskompromisan borac protiv unutrašnjih i spoljnih neprijatelja socijalizma i socijalističke Jugoslavije, popularizator ideja i tekovina narodnooslobodilačke borbe i socijalističke izgradnje i nepomirljivi kritičar svih negativnih pojava, tendencija i društvenih deformacija. Samo ni ovaj period nije bio bez određenih teškoća tehničke i stručne prirode koje su postepeno otklanjane tako da se samo do 1958. godine broj novinara popeo na oko 90. Angažovanjem kao saradnika kulturne rubrike istaknutih kulturnih i naučnih radnika iz Bosne i Hercegovine, Beograda, Zagreba i drugih većih jugoslovenskih centara od 1954. godine, povremenim angažovanjem za teme društveno-političkog i ekonomskog karaktera visokih društvenih i partijskih funkcionera i eminentnih stručnjaka i unapređenjem spoljnopolitičke dopisne službe upućivanjem 1955. godine Čeda Kisića, Arifa Tanovića i Riza Mehinagića u London, Pariz i Berlin kao svojih prvih stalnih dopisnika, list je kvalitativno podignut na veći nivo⁵⁾.

Po provenijenciji i karakteru napisi ratnih brojeva »Oslobođenja« mogu se podijeliti u četiri osnovne grupe: dokumenta vojnopolitičke provenijencije, autorizovani i neautorizovani članci o raznim pitanjima vojne, političke, ekonomske i kulturne prirode, radio vijesti i literarni ogledi. U svemu je objavljeno 50 dokumenata od kojih se 22 odnose na djelatnost organa narodne vlasti, 20 na borbena dještva jedinica NOVJ i osam političkog karaktera. Potrebno je ukazati da su dokumenta objavljivana bez određenog metodološkog sistema bilo po problematici koju tretiraju, bilo po provenijenciji, a uz to dobar broj ih je dat u fragmentarnom obliku, što sve umanjuje njihovu vrijednost za istraživače i ni u kom slučaju se ne može reći da su od prvorazrednog značaja, tim više što je arhivska građa vojnih jedinica, društveno-političkih organizacija i organa narodne i vojne vlasti najvećim dijelom sačuvana, odnosno publikovana u većem broju knjiga — zbornika dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu i drugim publikacijama.

Od 868 članaka 255 su političkog karaktera, 217 se odnosi na borbena dještva jedinica NOVJ i vojnih snaga članica antifašističke koalicije, 69 na

5) »Oslobođenje«, br. 3843 od 12. oktobra 1958, str. 2.

opis likova partizanskih boraca, 68 na privredne prilike u Bosni i Hercegovini, 57 na djelatnost Narodnooslobodilačkog fronta, 50 na djelatnost organa narodne vlasti, 94 na kulturno-prosvjetne prilike na oslobođenoj teritoriji i u partizanskim jedinicama, 10 na aktivnost organizacija AFŽ-a, 9 na djelatnost USAOBiH-a, 9 na djelatnost raznih društava i udruženja, 9 na djelatnost sindikata, 6 na zdravstvene prilike i 6 na okupatorsko-kvislinške zločine. Neosporno najveću vrijednost od političkih napisa imaju malobrojni analitički članci o društveno-političkim prilikama na području Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, za razliku od brojčano najzastupljenijih članaka koji uopšteno govore o političkim manifestacijama povodom značajnijih događaja iz narodnooslobodilačke borbe i istorije radničkog pokreta. Napisi o borbenim djejtstvima jedinica NOVJ i savezničkih snaga su više lične impresije dopisnika i učesnika tih događaja nego vjeran prikaz borbenih operacija sa svim potrebnim podacima o brojčanoj snazi, naoružanju, rasporedu i gubicima u ljudstvu i materijalu partizanskih, savezničkih i okupatorsko-kvislinških jedinica, te kao takvi imaju manju vrijednost za istraživače. Članci koji tretiraju razna pitanja iz oblasti privrednog života na nedvosmislen način pokazuju da su vojne i političke vlasti narodnooslobodilačkog pokreta poklanjale izuzetno veliku pažnju oživljavanju ratom razorene privrede, koja je bila od vitalnog značaja jednako za civilno stanovništvo i partizanske jedinice. »Oslobođenje« daje obilje vrijednih podataka o djelatnosti organizacije Narodnooslobodilačkog fronta i organa narodne vlasti u raznim mjestima širom Bosne i Hercegovine, mjestu i vremenu održavanja konferencija i izbornih sastanaka, programu rada, sastavu mjesnih, opštinskih, sreskih i gradskih odbora NOF-a i narodne vlasti, te ih kao takve nijedan istoričar koji se bavi izučavanjem ove problematike ne može zaobići, tim prije što originalna dokumenta provenijencije NOF-a i NOO-a nisu sačuvana u onom obimu kao vojnih jedinica. Ne manje značajni su podaci o kulturno-prosvjetnim prilikama na oslobođenoj teritoriji i u partizanskim jedinicama, iz kojih se vidi da je NOP poklanjao veliku pažnju kulturnom životu, koji se odlikovao za ratne prilike neobično bogatim formama i sadržajem i na osnovu kojih je moguće pratiti njegov kvantitativni i kvalitativni rast uporedo sa razgaranjem narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. O bogatstvu formi i sadržaja kulturnog života svjedoči postojanje velikog broja glasila partizanskih jedinica i političkih organizacija, organizovanje brojnih amaterskih pozorišnih predstava, aktiviranje rada škola, osnivanje analfabetskih tečajeva bezmalo u svim oslobođenim seoskim i gradskim naseljima, rad više učiteljskih kurseva, djelovanje kulturnih institucija, osnivanje pred kraj rata naučnih ustanova i prikazivanje za civile i vojsku filmskih predstava. Podaci koji se odnose na djelatnost AFŽ-a, USAOBiH-a, sindikata, raznih društava i zdravstvene službe isuviše su malobrojni da bi se na osnovu njih mogao donositi kvalifikovan sud o djelatnosti i organizacionom stanju ovih organizacija. Ni napisi čisto propagandnog karaktera nisu sasvim lišeni istorijske vrijednosti, jer su, ako ništa drugo, značajni za sagledavanje propagandnih metoda borbe NOP-a putem sredstava javnog informisanja za političko osvajanje širokih narodnih masa i neutralisanje političkog uticaja protivničke strane.⁶⁾

6) »Oslobođenje«, br. 1/1943. do 30/1945.

Sličan brojčani iskaz kao za ratni period članaka i napisa po tematici koju tretiraju nije moguće dati za poslijeratni period zbog njihove mnogobrojnosti, zbog čega se moramo zadovoljiti ocjenom izvorne vrijednosti novinskih napisa, što je i najvažnije, klasifikujući ih u pet osnovnih grupa prema postojećim rubrikama »Oslobođenja«: spoljnopolitičku, unutarpolitičku, privrednu, kulturnu i sportsku. Ipak, radi ilustracije brojčane zastupljenosti članaka po pojedinim oblastima dajemo podatke za najvažnije događaje u 1947. godini, prema kojima se, bez spoljnopolitičke rubrike, njih 116 odnosi na najvažnije događaje iz privrednog života, 112 iz kulture, prosvjete i nauke, 62 na aktivnost Narodnog fronta, 41 Saveza sindikata, 23 Narodne omladine, 16 Antifašističkog fronta žena, dva Komunističke partije Jugoslavije (kasnije se broj višestruko uvećao), 27 ostalih društvenopolitičkih, konfesionalnih i humanitarnih organizacija, 15 stručnih organizacija, 22 sportskih organizacija, 21 stručna savjetovanja, 55 narodne vlasti, 15 zadrugarstva i osam zdravstvo.

Sve do uspostavljanja stalne dopisničke službe u Londonu, Parizu i Berlinu 1955. godine »Oslobođenje« je, posredstvom »Tanjuga« i povremenim upućivanjem u inostranstvo na kraće vrijeme svojih specijalnih dopisnika, donosilo gotovo isključivo kratke agencijske vijesti o najaktuelnijim društveno-političkim događajima u svijetu, čija je informativna vrijednost, da se i ne govori o izvorno-istorijskoj, dosta ograničena, ne dajući puni uvid u svjetska politička i ekonomska zbivanja. Nerazvijenost spoljnopolitičke dopisničke službe imala je za posljedicu da su u vremenu između 1945—1955. godine izostali analitički članci o društvenopolitičkim i ekonomskim prilikama u pojedinim zemljama. Vremenom je taj nedostatak otklonjen tako da su kasnije prilikom posjeta jugoslovenskih državnika stranim zemljama i stranih diplomata Jugoslaviji čitave stranice lista ispunjene studioznim člancima o društveno-političkim, ekonomskim i kulturnim prilikama u tim zemljama. Od tog vremena se takođe poklanja puna pažnja praćenju ideološko-političkih kretanja u međunarodnom komunističkom i radničkom pokretu, što je još jedan dokaz više da je list prebrodio početničke slabosti i standardizovao se zahvaljujući unapređenju dopisničke službe i stečenim iskustvima kroz period od trinaest godina. Taj proces i danas traje.

Unutrašnjopolitička rubrika obiluje mnoštvom napisa o društvenopolitičkoj aktivnosti Komunističke partije Jugoslavije (Saveza komunista Jugoslavije), Narodnog fronta (Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije), Antifašističkog fronta žena, Narodne omladine (Saveza socijalističke omladine), Saveza sindikata, Saveza studenata, Saveza pionira, Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, Saveza udruženja ratnih vojnih invalida, Saveza udruženja vojnih starješina, građanskih političkih stranaka neposredno poslije završetka drugog svjetskog rata i konfesionalnih udruženja. Nesumnjivo su za istraživače najinteresantniji i najznačajniji kongresni i plenumski referati, diskusije i rezolucije navedenih društvenopolitičkih organizacija, koji s najautoritativnijeg mjesta daju, pored podataka o organizacionim, akcionim i idejnim prilikama ovih organizacija, ocjenu društveno-političke situacije, rezultata privrednog razvitka i smjernice za buduće društveno-političko djelovanje i ekonomski razvitak Bosne i Hercegovine i Jugoslavije. Ograničenost novinskog prostora nije dozvoljavala da se javnosti prezentiraju materijali plenumskih sastanaka i konferencija društveno-političkih organizacija na nivou opštine, grada, sreza i okruga — kako

je to praktikovano za političke manifestacije republičkog i saveznog značaja, već su najčešće davani dosta kratki, tipizirani i uopšteni komentari referata, diskusija i zaključaka s tih manifestacija. Štaviše, veoma su rijetke informacije iz društveno-političkog života privredno manje razvijenih opština. To je više posljedica odsustva stalnih dopisnika u manjim mjestima nego manje intenzivnog društveno-političkog života u njima.

Veliki broj zvaničnih dokumenata, članaka i analiza posvećen je ekonomskim pitanjima koji daju plastičnu sliku privrednog razvitka Bosne i Hercegovine, preobražaja kroz koje je taj razvitak prolazio, teškoća s kojima se neminovno morao nositi, angažovanja velikih materijalnih sredstava i raspoložive radne snage u borbi za prevazilaženje privredne zaostalosti i za brži razvitak proizvodnih snaga, strukture privrede i ekonomsko-socijalnog položaja radnika i ostalih građana. Ukoliko bismo vršili klasifikaciju napisa koji govore o privredi po njihovom značaju, na prvo mjesto bi došli godišnji i petogodišnji planovi privrednog razvitka, budžeti i završni računi s ekspozeima, zvanične analize ostvarenja privrednih planova i realizacije budžeta i reportaže o značajnijim privrednim organizacijama. Ni u ovom slučaju »Oslobođenje« najčešće nije praktikovalo da za gradske, sreske i okružne narodne odbore donosi godišnje i petogodišnje planove društveno-ekonomskog razvitka, pregled usvojenih budžeta i završnih računa i analize realizacije programa privrednog razvitka, već se zadovoljavalo davanjem kraćih izvoda iz ovih dokumenata uz komentare dopisnika ili još češće njihovim prepričavanjem, dok za opštine, čak, nije ni registrovano usvajanje ovih zračajnih dokumenata.

Na polju nauke, prosvjete i kulture Bosna i Hercegovina je u poslijeratnom periodu ostvarila neslućen napredak. Nosioći veoma intenzivnog, izuzetno dinamičnog i po formama i sadržaju bogatog kulturnog života bila su kulturno-umjetnička i kulturno-prosvjetna društva, izdavačka preduzeća, štampa, radio, televizija, biblioteke, narodni i radnički univerziteti, pozorišta, bioskopi, muzeji, arhivi, umjetničke galerije, instituti, škole, akademije i fakulteti. Slično kao na polju privrednog razvitka, tako je i na polju nauke, prosvjete i kulture mlado socijalističko društvo postavilo sebi veoma ambiciozne zadatke da, angažovanjem svih raspoloživih materijalnih i duhovnih snaga društva, izvrši revolucionarni preobražaj i jednom za svagda učini kraj kulturno-prosvjetnoj zaostalosti širokih narodnih masa kao osnovnog preduslova za ostvarenje bržeg društvenog progressa. Nimalo ne treba da nas čudi što je cjelokupna kulturno-prosvjetna aktivnost bila prožeta duhom borbe ne samo za oplemenjenje čovječijeg duha već i za vaspitanje radnika, seljaka i ostalih građana u socijalističkom duhu kao najvećem dometu čovjekovog duhovnog preobražaja. Sve je to uticalo da »Oslobođenje« iz dana u dan prati sve značajnije kulturne manifestacije širom Bosne i Hercegovine, tumačeći njihov značaj i donoseći veoma dragocjene podatke o djelatnosti kulturno-prosvjetnih i kulturno-umjetničkih društava i naučnih, prosvjetnih i kulturnih institucija, borbi protiv nepismenosti i o novoizošlim knjigama i časopisima. Pored toga, objavljivalo je pozorišne, filmske, umjetničke i književne kritike, literarne ogleda i manje filozofske, sociološke i istoriografske radove iz pera eminentnih bosanskohercegovačkih i jugoslovenskih kulturnih i naučnih radnika. Tako, na primjer, iz književnosti nailazimo na radove Iva Andrića, Meše Selimovića, Slavka Leovca, Hamze Huma, Miroslava Krleže, Mihaila Lalića, Rista Trifkovića, Vuka Krnjevića, Huseina

Tahmišćića, Čeda Kisića, dr Žarka Vidovića, Stevana Bulajića, Marka Ristića, Mithada Begića, Milana Bogdanovića, Velibora Gligorića, iz nauke o jeziku dr Aleksandra Belića, dr Jovana Vukovića, dr Asima Pece, dr Svetozara Markovića, iz istoriografije dr Dušana Nedeljkovića, dr Nikole Babića, dr Nedima Šarca, iz filozofije i sociologije Borisa Žiherla, Anta Fiamenga, Ljubomira Tadića, Arifa Tanovića, Puniše Perovića, iz ekonomskih nauka dr Draga Krndije i mnogih drugih. Osnovna slabost napisa iz oblasti kulture je što ne donose godišnje programe aktivnosti kulturno-umjetničkih i kulturno-prosvjetnih društava, te kulturnih institucija, kao ni izvještaje o njihovoj realizaciji, ali i takvi kakvi su oni jasno pokazuju dinamičnost kulturnog života, koji je bio daleko bogatiji i intenzivniji u razvijenim gradskim sredinama nego u manjim gradskim naseljima i na selu, gdje nedovoljno razvijene proizvodne snage i kulturna zaostalost stanovništva nisu pogodovali bržem duhovnom preobražaju.

Od napisa iz oblasti sporta i fizičke kulture najznačajniji su oni koji se odnose na rad plenuma, godišnjih skupština i kongresa sportskih organizacija, dajući dosta podataka o mjestu i ulozi sporta i fizičke kulture u socijalističkom društvu, strukturi i broju sportskih društava i organizacija, masovnosti fiskulturnog pokreta, socijalnoj strukturi članstva i mjerama za unapređenje sportske kulture, koja je igrala važnu ulogu u izgradnji i odgoju socijalističkog lika građanina.

Za istoričare radničkog pokreta i socijalističke revolucije vrijedan istorijski izvor predstavljaju sjećanja istaknutih partijskih aktivista o ilegalnoj djelatnosti Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije u vremenu između 1921-1945. godine, čija je vrijednost tim veća s obzirom na to da je sačuvan mali broj originalnih dokumenata provenijencije KPJ i SKOJ-a iz tog perioda, tako da su istoričari upućeni na široko konsultovanje objavljene i neobjavljene memoarske građe kako bi što vjernije rekonstruisali sve vidove političke aktivnosti KPJ u ilegalnim uslovima rada.

Takođe su značajni za proučavanje istorije socijalističkog razvitka Bosne i Hercegovine sintetički članci vodećih političkih ličnosti društvenog života o važnijim pitanjima društveno-političkog, ekonomskog i kulturnog života Bosne i Hercegovine i Jugoslavije.

Iz svega naprijed izloženog može se zaključiti da »Oslobođenje«, sa svim svojim osobinama koje karakterišu štampu, predstavlja vrijedan istorijski izvor na osnovu koga je moguće, uz konsultaciju izvora ostale vrste, sagledati djelatnost KPJ u vremenu između 1921—1976, društveno-političke i vojne prilike u Bosni i Hercegovini 1943—1945. i društveno-politički i ekonomski razvitak Jugoslavije i Bosne i Hercegovine u periodu socijalističke izgradnje.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS BLATT »OSLOBODENJE« ALS GESCHICHTLICHE QUELLE

Das Blatt »Oslobodenje« wird bereits volle 34 Jahre herausgegeben. Seine erste Nummer wurde am 30. August 1943 in Trnova bei Bijeljina gedruckt. Bis zum 12. April 1945 wurden im Ganzen 30 Nummern herausgegeben. Bis zum 1. Januar 1947 wurde es als periodische Zeitung, und danach als Tageszeitung herausgegeben. Für alle wichtigeren Ereignisse auf allen Gebieten des öffentlichen Lebens, bietet »Oslobodenje« eine Menge nützlicher Angaben für die Erforschung der Geschichte des Volksbefreiungskampfes und der sozialistischen Entwicklung Bosniens und der Herzegovina, und Jugoslaviens. Für die Erforscher der Kriegszeit besonders wichtig sind die veröffentlichten Dokumente militärpolitischen Ursprungs, und die verschiedenen Artikel militärischen, politischen, wirtschaftlichen, kulturellen und bildungsmässigen Charakters. Aus der Nachkriegszeit dienen als Quellen vor allem die Kongress — und Plenarreferate, Diskussionen und Resolutionen der sozialpolitischen und gesellschaftlichen Organisationen, Jahres — und Fünfjahrespläne der wirtschaftlichen Entwicklung Bosniens und der Herzegovina, sowie der kleineren administrativ-territorialen Einheiten, ihre Budgetvorschläge und Abschlussrechnungen mit Motivierungen, die amtlichen Analysen der Realisation wirtschaftlicher Pläne, und die Budgetrealisation, dokumentierte Reportagen über die wichtigeren wirtschaftlichen Organisationen, Artikel aus der Wissenschaft, Kultur und Kunst, aus der Feder eminenten bosnisch-herzegovinischer und jugoslavischer Kulturarbeiter und Wissenschaftler, synthetische Artikel der führenden Persönlichkeiten aus dem gesellschaftspolitischen, ökonomischen und kulturellen Leben Bosniens und der Herzegovina, und Jugoslaviens, sowie die Erinnerungen eminenten Parteiaktivisten über die illegale Tätigkeit der KPJ und des SKOJ in der Zeit zwischen 1921—1945. Das alles spricht dafür dass »Oslobodenje« eine nützliche Quelle für die Erforschung der Arbeiterbewegung und des Volksbefreiungskampfes, sowie über die nachkriegszeitliche Entwicklung des Landes Bosnien und Herzegovina darstellt.